

Ängshavre som arkeologisk indikator i Finland

Ängshavren (*Avenula pratensis* (L.) Dumort) förekommer som ursprunglig i mellersta och södra Europas steppartade torrängar och -skogar. Man trodde tidigare allmänt att den är ursprunglig också i Norden, kräver eller åtminstone gynnas av kalk och att den har invandrat till Finland under den subboreala värmetiden.

Utbredningen i vårt land omfattar utom några få undantag bara Åland och Egentliga Finland. Den är sällsynt i skärgården men dock påfallande allmän på Kökar särskild på Hamnö, som är belägen vid den gamla Österleden. Utanför detta område känner

Fig. 1. Ängshavre på ett av Ålands mest omfattande höggravfält beläget på åssträckningen vid Jomala kyrka. Många arter har försvunnit till följd av lövängens igenväxning.

man sedan gammalt ett fynd från Orisberg i Södra Österbotten samt fyra nya förekomster: Kihniö i Satakunta, Brahestad i Mellersta och Nedertorneå i Norra Österbotten samt Kuusamo vid polcirkeln. Emedan arten inte förekommer i ursprungliga växtsamhällen utan bara på kulturpåverkade platser föreslogs (Lindgren 1958) att den inte kan vara ursprunglig utan en arkeofyt, som har inkommit på grund av den förhistoriska människans inverkan under den yngre järnålders slut. De gamla kulturförbindelsernas betydelse för växternas utbredning i SW-Finland har poängterats av flere forskare (Jalas 1957).

Nu vet man med säkerhet att de nordligaste isolerade förekomsterna är andra världskrigets polemokorer. Ängshavren spridde sig då med de tyska härens hötransporter. Även fynden i Nystad kan anses vara kulturbetingade; det är fråga om en gammal barlastplats.

Markundersökningar har visat, att kalken inte spelar någon större roll i utbredningen. Kalkhalten varierar mellan 4—9600 enheter på de undersökta växtplatserna. Arten är t.o.m. allännare med 400 fyndorter i Egentliga Finlands kalkfattigare trakter än på Åland, där jorden på många ställen är särdeles rik på kalk. Tanken om den subboreala eller ännu tidigare utbredningen är omöjligt också därför att förekomsternas absoluta höjd över havsytan är 5—30 meter; man måste därtill beakta landhöjningens betydelse.

Några säkra bevis på artens arkeofytkaraktär har man inte tidigare kunnat påvisa med palynologiska eller andra arkeobotaniska metoder. Jämförelsen mellan fornfynden och växtens nutida utbredning visar så stora likheter att någon annan förklaring inte är tänkbart. Studier i den arkeologiskt välundersökta Auraådaalen har övertygande

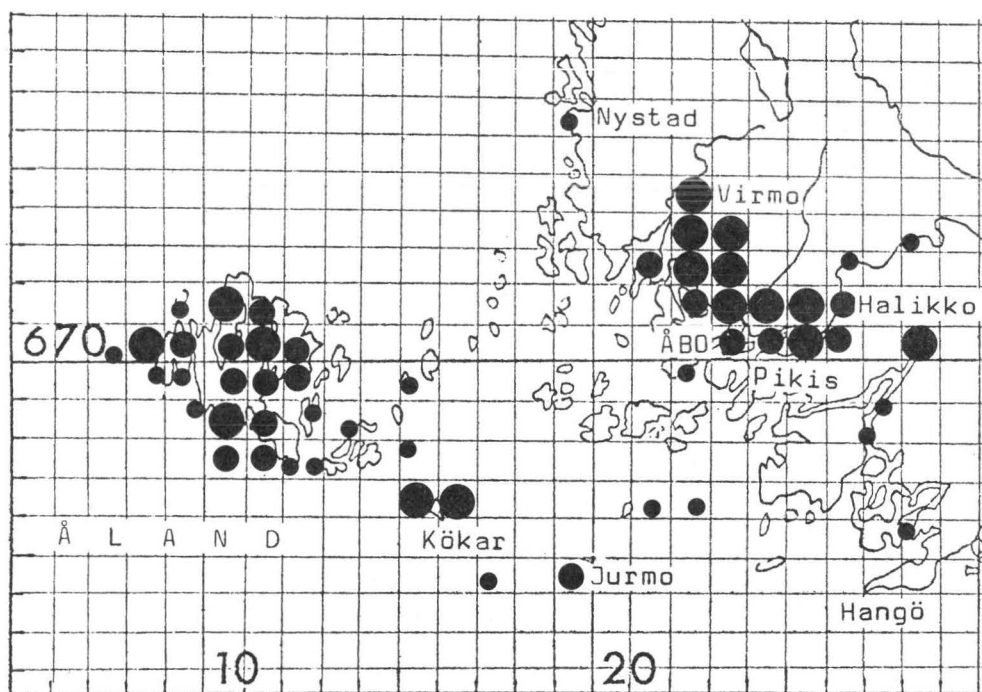

Fig. 2. Ängshavrens (*Avenula pratensis*) utbredning i Finland med undantag av de nordliga polemokora förekomster som nämnes i texten. Fyndplatser i rutor om 100 km² • 1, • 2—10, ● mer än 10.

visat att ängshavreförekomsterna sammanfaller med de arkeologiska fynden, t.o.m. så noggrant att de har praktiskt betydelse vid letandet efter nya arkeologiska fyndlokaler. I samarbete med arkeologen Jukka Luoto har det varit möjligt att finna nya lokaler för växten liksom andra svår upptäckta växtlokaler för ängshavresamhällets andra arter.

Ängshavreförekomsterna koncentrerar sig i Egentliga Finland klart till samma ställen som den yngre järnålders fasta fornlämningar, d.v.s. mellan Mynämäki (Virmo) och Salo-Uskela. Där hittas den säkrast på sydvästexponerade sluttningar vid gamla kyrkbackar, vilka troligen har varit gamla handelsplatser. Fornborgarna har däremot för det mesta varit tillflyktsplatser under oroliga tider. Deras arkeofytflora är därför fattig. Ett undantag utgör fornborgen Rikala i Halikko.

Utänför områden med fast bosättning avspeglas människans verksamhet av lösfynden. En karta över Pikis och Pemar (Salonen et al. 1981 s. 3) visar att ängshavren växer också på sådana ställen och att nästan alla fyndplatser befinner sig inom det område som hade fast bosättning redan år 1300. Växten saknas däremot i nyare bosättningsområden. Emedan den inte förekommer i närheten av våra medeltida städer, kloster och herrgårdar har spridningen sannolikt upphört vid medeltidens början.

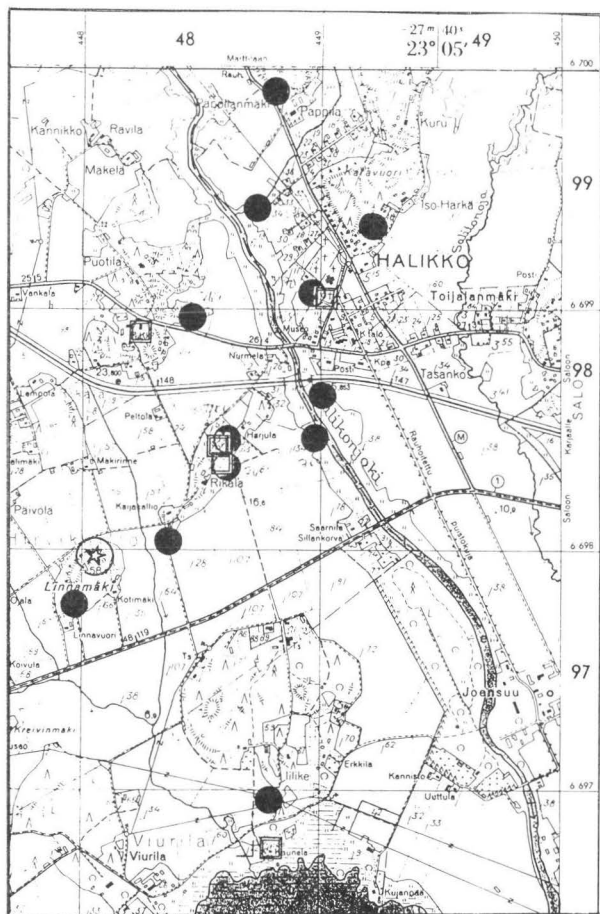

Fig. 3. Inom området Halikko—Salo—Uskela är alla ängshavreförekomster (svarta cirklar) belägna i ett nära sammanhang med den yngre järnålders fyndplatser. I mitten av kartan ligger "fornstaden" Rikala.

Ängshavren är mycket allmän i Virmo men saknas totalt i det på andra sidan av ån Laajoki belägna Kaland som är rikt på järnåldersfynd. Kaland bjuder således också i detta avseende på olösta problem speciellt som där inte heller finns andra arkeofyter. Möjligen är det fråga om skillnader i hushållsformer och i handelsförbindelser. Märkbart är också att skatfynden i Egentliga Finland, alla från 1000-talet, är begränsade till området mellan Virmo och Salo på samma sätt som ängshavreförekomsterna. Detta område synes begränsas av Finlands gamla förvaltningsgränser: mot Kaland (Kvenland) i nordväst (Salo 1967) och mot Tavastland i sydöst (Jaakkola 1956). Det är möjligt att samtida förändringar i jordbruket och boskapskötseln (Luoto 1984, Salonen et al. 1981) är av stor betydelse.

Arten har dock i någon mån senare spridit sig åtminstone genom betesgång eller på något annat sätt med djuren. Dessa förekomster av nyare datum har därför mindre eller inget indikationsvärde. Så är fallet t.ex. i Åbo stads västliga delar och i Virmo-Mietois, där den är påfallande allmän och riklig. Indikationsvärdet tycks inte gälla enbart i Finland och inte endast ängshavren utan en mängd andra till stor del kontinentala växtarter, vilka spridit sig långa vägar i samband med kontakterna under förhistorisk tid och medeltid (Jalas 1957, Lindgren 1960, Saarisalo-Taubert 1963). I våra dagar förekommer de som utdöende minnesmärken på tusenåriga beteshagar. Det finns därför allt skäl att *Avenula pratensis* borde heta fornhavre.

Litteratur

- Hulten, E., 1971. *Atlas över växternas utbredning i Norden*. 2 uppl. Stockholm.
- Jalas, J., 1957. Die geobotanische Nordostgrenze der sog. Eichenzone Südwestfinlands. *Ann. Bot. Soc. "Vanamo"* 29:5.
- Luoto, J., 1984. Liedon Vanhanlinnan mäkilinna. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* 87.
- Salo, U., 1967. Häme ja Satakunta. *Satakunta* XVIII.
- Parnela, A., 1962. Halikon pitäjän putkiokasvisto. *Turun Ylioppilas* IX.
- Saarisalo-Taubert, A., 1963. Die Flora in ihrer Beziehung zur Siedlung und Siedlungsgeschichte in den süd-finnischen Städten Porvoo, Loviisa und Hamina. *Ann. Bot. Soc. "Vanamo"* 35:1.
- Jaakkola, J., 1956. *Suomen varhaishistoria*. Porvoo—Helsinki.
- Lindgren, L., 1958. Nurmikauran (*Arrhenatherum pratense* (L.) Samp.) esiintyminen Suomessa (manus). Turun yliopisto. Biol.inst.
- Lindgren, L., 1960. Sikoangervo, *Filipendula hexapetala* Gil. — eräs kultuurihistoriallinen muistomerkki. Ref. Brudbrödet, *Filipendula hexapetala* Gil. — ett kulturhistoriskt minnesmärke. *Lounais-Hämeen Luonto* 8.
- Salonen, V-P., Ikäheimo, M., Luoto, J., 1981. Rautakautisen ja historiallisen asutuksen ilmeneminen paleontologisin ja arkeologisin keinoin Piikkiön Kuoppajärven ympäristössä Lounais-Suomessa. *Turun yliopiston maaperägeologian osaston julkaisuja* 44.